

Ljudmila Petrusovszkaja

Három a nővér?

Először is: biztos, hogy három a nővér? A Prozorov lányok meg a fivérük? Biztos, hogy négy a cárlány? Plusz a cárfiú? Vagy az én dédanyáim-dédapám, húguk és két bátyjuk, mind kiváló koponya – ők is ide számíthatnak? Irina Prozorova három nyelvet beszélt, sőt az olaszt is, Mása pedig gyönyörűen zongorázott, az én Kolja nagyapám tizenegy nyelven tudott és hegedült – mind ugyanabban a korban éltek. Mind Moszkvába akartak menni. Nem Pétervárra, ez lényeges. Mint ahogy most is – aki Párizsba készül, az nem Kanadába vágyik. A cár gyerekeinek is nyilván kész szenvedés volt a pétervári klíma: alig élvezik a langyos tavaszt, máris beborul az ég – és mindennek tetejébe egyszer csak Szverdlovszkban találják magukat az ártatlan csemeték.

Őket egy bányában földelték el, dédnagyanyámat az útfélen. Az 1918-as éhínségben régi birtokukra igyekezett, amikor a vöröskatonák lelőtték. Fia Párizsban halt meg, taxisofőr volt, lánya és másik fia Brezsnyev alatt, Moszkvában hunyt el. Dédnagyanyám ugyanolyan idős volt, mint Csehovnál Olga, a legidősebb nővér. '18-ra a Prozorov lányok sem maradtak volna fiatalok.

Belegondolni is szörnyű: 1901-ben még mind arról álmodoztak, hogy dolgozni fognak, igazi kétkezi munkát képzeltek maguknak. Csebutikin doktor meg Tuzenbach azzal hengegetek, hogy egész életükben egyetlen napot sem kellett dolgozniuk. Holott mind a ketten katonaként szolgáltak, mégis, isten tudja, miket hordanak össze. Mi a csudát tarthattak munkának? „Milyen csodálatos lehet hajnalban kelni és utat kövezni, vagy pásztornak lenni” (első felvonás).

Meg is kapták a végén ők is a kezükbe a kötőrő csáskányt meg a talicskát, hozzá az örök fagyot, a lábbilincset, este piccsen aludtak, együtt a többiekkel.

Száz év múlva – nem, két-háromszáz év múlva – az élet ilyen lesz, meg olyan, mondja erőtlén mosollyal Versinyin az összeomlás szélén. („Két-háromszáz év múlva az élet elképzelhetetlenül, bámulatosan szép lesz a földön.” Második felvonás.) Mi meg most épp ezt a kétszáz évet éljük, amit ő ki akart hagyni.

Felmenőim is Moszkvába akartak menni, fiatalon, mind. Voronyezsből, a Don mellől, Jekatyerinoszlavból, a Nyikolajevszki kormányzóságból. Itt is vannak, Moszkvában – eltemetve. Dédnagyanyám kivételével mind egyiküknek itt a sírja. Ők végül megérkeztek Moszkvába, de a három nővér nem.

Ez volt az egyik, amiről írni akartam. A másik. Ebben a darabban mindenki szenved. A legidősebb nővér nem megy férjhez, a legfiatalabb se. A középső, Mása, férjénél van ugyan, de ki nem állhatja Kuligint, hanem más férjébe, Versinyinbe szerelmes, a hideglelésig. Csehov a tudunkra adja, hogy Mása az isten háta mögötti mo-

csárból a magasba szeretne feltörni (Kuligin neve az isten háta mögötti semmire utal, Versinyiné pedig a magasságot jelenti).

De vajon ez a Versinyin valóban „magaslat”-e? Hajtogatja egyre, mintha fizetségért tenné, milyen lesz az élet kétszáz év múlva, közben meg a felesége az örület határán egyre-másra mérget iszik; Versinyin soha nincs otthon, a lányai betegek, a szerencsétlen asszony folyton egyedül van. Egyelőre még csak magát mérgezi. Amikor a városban kitör a tűzvész, az asszony, miután macsul, de hiába várta haza a férjét, rögtön a három nővérnél keresi őt, miközben Versinyin (éjnek idején) valahol máshol jár. Hazatérve a lányait ott találja a küszöbön, mezítláb, egy szál ingben, zokogva, nincs otthon se anyjuk, se apjuk, és körös-körül minden lángol. A nej végül megszégyenül, a férj végigjárja a szomszédokat, és mindenkinek az asszonyra panaszkodik – Iaszón Médeiára.

A szegény, szerelmes Mása meg, amikor az ezred elvonul a városból, mindenestül görcsbe rándul a rettenetől, hogy most már szerelme nélkül kell élnie.

Csebutikin, a doktor, aki agyonitta magát, a ház földszintjét bérlti a lányoktól, nem fizet semmit, de folyton szerét ejti, hogy karjába kapja Irinát, a felnőtt lányt. Hatvanéves. Nem egyszerű történet, gondoljanak csak bele: ott van a nővérek megboldogult anyja – szerette a doktor? Nagyon. „És ő magát?” „Arra már nem emlékszem.” Arra céloz, hogy igen, nagyon szerette. És most a doktor talán Irinát is „nagyon” szereti. Irina legutóbbi névnapján apjuk hirtelen elhalálozott. Mi történhetett? Nem vágott-e valamit orvosa fejéhez a szókimondó ezredes? (Ezt külön a szappanopera-rajongók figyelmébe ajánlom...)

A darab elején az új ütepparancsnok, Versinyin érkezik a lányokhoz bemutatkozó vizitre. Őszülő, nemes lelkű, Mása rögtön beleszeret. Férje, Kuligin ezután végigjárja az ismerősöket, és egyre csak azt hajtogatja: boldog vagyok, mindenem megvan, viszont a volt iskolatársamat, Kozirevet kicsapták a gimnáziumból, most köhög, haldoklik... Bezzeg én okos vagyok, tanítok, boldog vagyok, Mása jóságos... Szintiszta tragédia. Kuligin tudja magáról, milyen szánalmas volt, mennyire jutott a maga erejéből, s hogy szánalmas és jelentéktelen most is... Az ilyenek irtják ki a végén a családjukat, az ilyenekből lesznek a megrögzött gyerekkínzók. Csehov elhallgatja ezt a végkifejletet. Az ilyen zsarnokok társaságban folyton fecsegnek, istenítik a feleségüket, miközben odahaza mindenki kék foltokkal van tele. Ilyen „társaság” a Prozorov-ház is. Ide mindenki azért jön, hogy a legjobb arcát vagy *másik* arcát mutassa.

Szoljonij, akit gyerekkorában is nyilván agyongyötörtek a neve miatt [szoljonij – 'sós'], epedve vágyik arra,

hogy kitűnjön valamivel, s mi mással lehetett akkor (1901) kitűnni, mint jó zaftos történetekkel. „Pi-pi-pi” – csúfolja folyton Tuzenbachot, s mohó gyűlölettel tekint rá. Mi ez a „pi-pi”? Ezzel piszkálták a junkerek és kadétkok laktanyáiban a melegeket [oroszul: petuh – ’kakas’].

Jelenetek Jefremov
Három nővér-
rendezéséből

Tuzenbach egészen elgyöngül Irina iránti szerelmében, iránytalanul, súlytalanul lebeg. Nem reménykedik semmiben, felületesen, a szavak jelentésével mit sem törődve beszél mindenről. Ahogy téblábol, a halál árnyéka vetül rá. Felemészti a hideglelős kilátástalanság. Nem viszonzózik szerelmét. Egy utolsó heiteiben járó Puskin. A párbaj az öngyilkosság lehetősége számára. A szerencsétlen Szoljonij fejében minden összekavarodik: ő maga volna Lermontov? Vagy valamelyik hőse? Ég a vágytól, hogy elbánjon áldozatával. Ahogy a galamb ráveti magát a másik, már verdeső galambra, mert holló a hollónak nem vájja ki a szemét.

Mind galambok ezek a férfiak, burukkoló, erőtlen teremtmények. Egyikük sem tud változtatni semmin, röghöz kötött rabok. Egyetlen élvezetük a szerelem. Megszerezni a másét, a tiltottat, az még édesebb. Még Mása férje is azt burukkolja, önelégültségtől olvadozva, hogy ha nincs Mása, Olgát vette volna feleségül. Kitüntető, mit tagadjuk. De a három nővérnek nem akad társa. Annyira kiválóak és szépek, annyira finomak, érzékenyek, műveltek, gyöngédek, tapintatosak, annyira nem képesek hazudni, szemrehányást tenni; jószágosak a szegényekkel, mint az angyalok. Irina ráadásul tehetséges, Olga önfeláldozó, Mása gyönyörű.

Mindenki vonzódik hozzájuk. És mindenki megkapja a magáét. Sógornőjük, Natasa, akit Csehov ritka epésen formál meg, azt hallja Olgától: „Szent Isten, magán zöld öv van? Drágám, ez egyszerűen képtelenség.” Mintha csak egyszerű ízléspallérozásról lenne szó, holott valójában egy életre szóló tördőfés. A lányból meg kibújik igazi lényege: a gonosz teremtés. Háta mögött azt mondják rá: nyárspolgár. Ma leparasztoznák.

Szoljonijt folyton el akarják küldeni: induljon már, nem is, menjen el végleg. Csebutikint is noszogatják, amikor részeg. Kuligint is: „mehetnél már haza”.

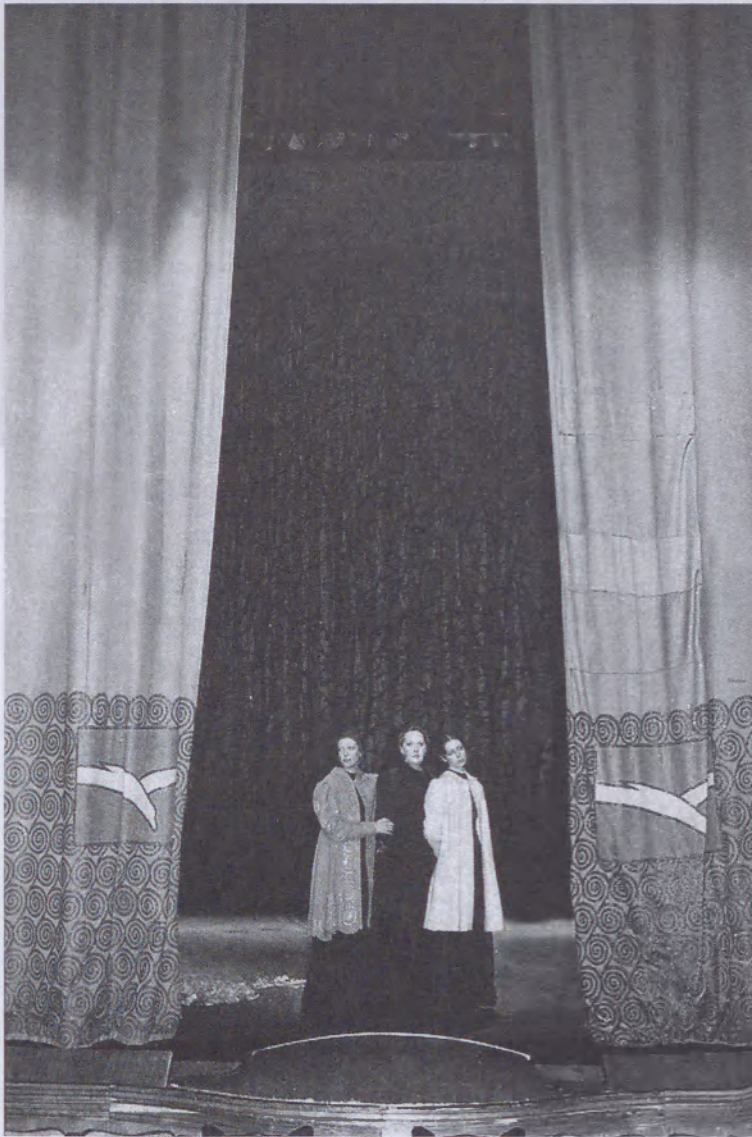
A nővéreknek elégük van abból, hogy ők legyenek a város lelkiismerete és agorája, s nekik itt nem akad társuk. „Hagyjatok békén!”

Tuzenbach minden jelenetben egyre távolodik, egyre rútabb, egyre reménytelenebb. Könnyeden, már-már felszínesen nevetgél. Csak a végén, amikor meghalni indul, tör elő belőle a kétségbeesett kiáltás: „Irina!” Ilyen kiáltásra még a kivégzésre indulók se vetemednek.

A nővérek fivére, Andrej idegennek érzi magát a három üde virág között. „Elhíztál” – piszkálják csöndesen.

Megvetik a feleségét, a gyerekeit. Ő meg ráadásul elherdálta Irina–Mása–Olga vagyonát, nagy baj ez.

A három zseniálisan író Brontë nővérnek is volt egy fiútestvére, kudarcba fulladt az élete annak is, ivott, kártyázott, lopott. Voltam egyszer az emlékházukban, láttam a lányok apró ruháit, kesztyűit, topánkáit. Nádszálvékony derék, öt évesekre való kesztyű, atlaszcipőikben tojáshejből ki se bújt csirkék balettozhattak. Ez a három nővér tüdőbajban halt meg, kényszeresen kijártak sétálni, hogy óvják egészségüket, bármilyen volt az idő, márpedig ott, a juhlegelőkön, dombok között, folyton csepergett. Nem akadt társa annak a három nővérnek sem, a legkisebb végül férjhez ment egy segédlelkészhez, és még szülés előtt meghalt.

A Alekszandrov, a Művész Színház Múzeuma

Az utolsó cár négy leányának is – ki lett a társa? Mohón elnyelte őket a latyakos szverdlovszki föld.

Űl Mása Versinyinnel, jön a levél a két gyerektől: anyánk megmérgezte magát. Tudják, hova kell a levelet küldeni: a nővérek házába, a találkahelyre. Képzeltetni, hogy gyűlöli mindenki őket a városban. Csak a katonatisztek nem.

A harmadik dolog. Őszintén megmondom, nem szerettem a *Három nővért*, mégpedig két, teljesen érthetetlen momentuma: az eleje és a vége miatt.

Az eleje: ma egy éve, locsog Olga megállíthatatlanul, pont ma egy éve, hogy meghalt apánk, épp Irina névnapja volt. „Azt hittem, hogy soha nem élem túl. Te meg ájultan feküdtél, mint egy másik halott. De eltelt egy év, és most már tudunk beszélni róla. Fehér ruha van rajtad, és gyönyörű vagy.” Stop. Ma van az apa halálának első évfordulója. Ilyen napokon a család nőtagjai fekete kendőt öltenek, indulnak a sírhoz, a templomba, zokognak, az asztalon mindenképpen ott a kegyeleti kalács. Ezeknek meg ragyog az arcuk. Aztán: minek mondja el mindezt Olga, és kinek? A húgának? Miért? Az nem tudja? – Nem, Olga a nézőkhöz beszél. Mindent tisztáz, ahogy kell, rögtön a darab elején: te húszéves vagy, én huszonnyolc. Mindjárt az első öt percben megjelöli a cselekmény helyét, idejét, a szereplők korát, nagyjából felvázolja a problémát. ^{*} Így írt minden szovjet drámaíró is: „ma május elseje van, minden virágba borult, a mieink kinn vannak a felvonuláson, ni csak, már jönnek is, ott-ott!”

Ha a színpad egy furnérláda lenne, és mértani testek járkálnának benne fel-alá, akkor érthető lenne ez az igyekezet. A kocka azt mondja a gömbnek: te Irina vagy, húszéves, ma van a névnapod, épp egy éve halt meg apánk, a kúp. A gömb feszülten hallgat, aztán táncra perdül. A néző mindent megértett, és nevetésben tör ki. A kocka is bemutatkozik: ennyi és ennyi éves vagyok, gimnáziumban tanítok, fáj a fejem, és szeretném a férjemet, ha lenne. „Egyetlen dolog tart életben...” – mire a gömb is rázendít: „Moszkva! Hogy visszaköltözünk Moszkvába.”

A másik dolog, amit sosem értettem, a darab vége. Épp megölték Tuzenbachot. Irina vőlegényét. Amikor elbúcsúztak, Tuzenbach kérte Irinát: „Mondj valamit!” Mire a válasz: „Olyan csend van itt.” Na jó, nem szereti.

De hát mégiscsak egy közeli ismerőst öltek meg, az emberek feldúltan rohanganak, segíteni akarnak valahogy, nem tudják, hol van, talán még él. A három nővér meg, barátjuk halálának hírére hallva, szó szerint a következőket mondja:

„IRINA Egy nap mindenki tudni fogja, miért volt ez az egész. Miért volt ez a sok szenvedés... Addig azonban tovább kell élnünk és dolgoznunk, folytatni kell a munkát.

OLGA *(átöleli a húgait)* A zene olyan vidám, olyan örömteli. Úgy tűnik nekem, hogy hamarosan megtudjuk, miért élünk, miért szenvedünk...” Et cetera.

Egyébként mindig azt gondoltam, hogy ezt a darabot meg lehet úgy rendezni, hogy mind a három lány kész bolond. Bolond az is lehet, aki közben négy nyelvet beszél, zenél, kiváló pillangóúszásban, és vág minden dátumot, idézetet. Bolondnak azt nevezzük, aki süket és vak a másik ember iránt, aki nem fogja fel, hol és mit lehet mondani. A bolonddal szemben nincs mit tenni, csak menekülni lehet tőle, és soha vissza nem térni a közelébe.

* A Nemzeti Színház új, Andrei Szerban rendezte előadásában pontosan így történik. *(A Szerk.)*

Végül, a negyedik dolog, amit mondani akarok. Oleg Jefremov 1997-es, Művész színházbeli *Három nővér*-rendezésében minden a helyére kerül. Nem félek ki-mondani: óriási pillanatok vannak benne. Persze, nem minden részletet sikerült motiválnia, de az világos: ami itt a levegőben lóg, üresen, azt az örület zilálta szét, az örökös fáradság és főfájás, az, hogy képtelenek hallgatni. Olga még fájdalomában is úgy deklamál, mint egy szovjet rádióbemondó („és csak nő, burjánzik az álom”). Omlik össze minden, de ő kénytelen kiszáradt torokkal is mondani a magáét: összegezni, felrajzolni a fényes jövőt, és kénytelen közben magának is megmagyarázni, mi történt valójában. Ez nála szinte kényszeres: fogódzót találni mindenáron.

Oleg Jefremov megmagyarázta, amit nem értettem a darabban, és amiért nem kedveltem. A rendező voltaképp szövegmagyarázó, álomfejtő, mágus, aki elmeséli a múltunkat, megjósolja a jövőnket, álmatlanságba kerget, gondolkodásra, sőt írásra készlet. Röviddel a vége előtt kezdett csorogni a könnyem. Jobbról mellettem egy lány leplezetlenül törölgette a szemét. Akik bal felől ültek, tizenöt évesek lehettek, még tartották magukat. Még mindig szégyellték a könnyeiket, mint gyerekkorukban, nyafogásnak tartották. Még nem tudják, hogy néha megengedhető ez a luxus, s a színház épp erre való hely.

Már a második felvonás végén megdobbant a szívem, amikor Irina kétségbeesetten felsikított, üveges tekintettel, remegő állal, mint egy utcai botránykeltő: „Moszkvába... Moszkvába!” A remek színészi játékkal kényeztető, frappánsan megrendezett, könnyed remekművek emléke többnyire hamar elpárolog, annyi csak, mint egy jó pizza és kávé íze a Szokokolnyiki parkban. Csetintünk egyet, és megyünk tovább. Jefremov előadása színháztörténeti esemény. Hihetetlenül nehéz feladatot oldott meg. Csehov darabjai egyébként is olyanok, mint a Hilbert-féle axiómarendszer, az egész világ eredménytelenül töri rajta a fejét...

Miért búsong Versinyin örökké, akár egy szent őrült, hogy mi lesz Oroszországgal kétszáz év múlva? És közben, mint egy tetten ért tolvajnak, arcára fagy a mosoly? Azért, mert a következő húsz-harminc éve tökéletesen reménytelen. Mert saját menthetetlen élete semmi reményt nem nyújt, sem a felesége, akit nem szeret, sem a gyerekei, akiket csak szán.

Versinyin gyerekei 1901-ben hét-nyolc évesek voltak, akár az én dédszüleim és testvéreik. Sírjuk nincs sehol, vagy ha van is, elenyészett a párizsi és moszkvai földben. Északon pedig, Magadanban, a fagyos földbe vájt sekély gödör fölött nincs se kereszt, se hűsvét...

FORDÍTOTTA: KISS ILONA

Az írás az 1990-es évek végén született. In *Gyevjatij tom*. Moszkva, 2003, 89–96.

A *Három nővér*-ből származó részleteket Kosztolányi Dezső fordításában idéztük.